

Els xics del kamishibai

**V Premi d'Experiències
de Foment de la Lectura «Ciutat
d'Alzira»**

**Paül Limorti
Miguel Ángel Anaya
Trinitario Sánchez**

**IES Valle de Elda
Carretera de Sax, 37
03600-ELDA
tel. 966982323
plimorti180V@cv.gva.es**

1 El teatre japonés de paper

Amb una bicicleta robusta, com la dels nostres avis, l'home arrossega el caixó de les llepolies i el teatret portàtil. Es para en un cantó i fa xocar dos quadrats de fusta, com l'afilador tocava la flauta de Pan, l'home dels kamishibai crida el públic amb el *hioshigui*. Cerimoniosament obri les portes i el frontal del seu teatret, proclama el títol de la història i comença a contar-la mentre passa les làmines que la il·lustren, que apareixen i desapareixen darrere de l'escenari de joguet. En acabar, ven el seu producte: uns caramels. De vegades la història queda en suspens... caldrà aguardar la tornada de l'home del kamishibai. Aquests hòmens, desapareguts al Japó igual que aquí els nostres cantadors i contadors de romanços i d'auques (a causa de la millora de les condicions de vida, del canvi dels hàbits d'entreteniment i del desenvolupament urbanístic: la construcció de blocs de pisos). Més avant el teatre de paper es van convertir en el còmic manga i anime i en sèries animades per a la televisió.

A partir dels anys 40, pedagogs japonesos van usar el kamishibai a les aules per a contar històries amb valor afegit: calia eradicar el militarisme a ultrança que havia portat el Japó a la guerra. L'ús didàctic del teatre de paper o kamishibai va passar poc després als Estats Units, mentre que a Espanya, va trobar a Navarra, als programes d'animació a la lectura i en el tractament integrat de l'euskera i el castellà, l'àmbit adequat perquè proliferara: Reiko Furuno mare d'un alumne del col·legi San Juan de la Cadena de Pamplona va portar el kamishibai a l'escola, els mestres, encuriosits i meravellats per les possibilitats del teatre de paper japonés es van posar mans a l'obra, Furuno i la seua filla van esdevenir traductores i adaptadores de materials originals, recursos i guies didàctiques.

Enguany, al nostre institut hem volgut adoptar el kamishibai per a un projecte de treball globalitzat centrat en l'ús del valencià en àrees no lingüístiques dins el nostre PIP (Programa d'Incorporació

Progressiva) a 1r ESO B. A partir del treball col·laboratiu, els mateixos equips de cinc o sis persones han fet les tasques en tres assignatures diferents: l'armadura del teatre s'ha construït a Tecnologia amb el professor Trinitario Sánchez (els alumnes de 1r ESO D han ajudat també, seguint les instruccions del professor Antonio Barceló, a adaptar una plataforma de suport per a posar el teatret en un trípede); les làmines i la decoració del teatret s'han preparat a Plàstica, amb Miguel Ángel Anaya.

En Valencià els alumnes han llegit el volum 5 de *Rondalles valencianes* d'Enric Valor (Editorial Tàndem), aprofitant que és el desé aniversari de la seua mort i han adaptat les cinc rondalles de Valor, més *Les velletes de la penya Roja*. Moltes d'aquestes històries populars les va recollir Enric Valor molt a prop d'Elda, al mas de Planisses, situat enmig de la muntanya, entre el Sit i el Maigmó. A classe de Valencià hem treballat l'estructura del conte popular i alguns elements simbòlics i antropològics.

A continuació els equips han sintetitzat les rondalles en 10 moments que s'han plasmat en altres tantes làmines i han ajustat la narració per tal d'aconseguir *kioukan*, l'efecte escènic de la narració oral amb teatre de paper: s'ha reduït la presència del narrador, s'han limitat les descripcions, la història es fa discórrer a través del diàleg, s'han treballat les fórmules rituals i la posada en escena.

2 “Els xics del kamishibai”, un projecte globalitzat

La nostra activitat de foment de la lectura s'insereix dins l'experimentació que estem duent a terme al nostre centre a les assignatures del Programa d'Incorporació Progressiva. L'IES Valle de Elda va ser el primer centre de secundària d'Elda (localitat de la zona de predomini castellanoparlant del País Valencià), a incorporar assignatures impartides en valencià. El PIP es va posar marxa el curs 2006-2007 i fins a l'actualitat s'han impartit les matèries de Plàstica, Educació Física, Tecnologia, Música i Ètica. Durant el curs 2009-2010 ens vam plantejar el disseny d'unitats didàctiques-model

de Tractament Integrat de Llengües i Continguts (TILC) seguint la metodologia del treball col·laboratiu i els projectes de treball globalitzats a primer d'ESO.

El primer trimestre del curs vam dur a terme el projecte “La casa que vull” entre els departaments de Valencià i de Plàstica. Es tractava de combinar el treball al voltant del text descriptiu (descripció de llocs), el procés de composició escrita, el vocabulari de la llar i l'aplicació de talls transversals, perspectives i textures.

Durant la segona part del segon trimestre i el tercer vam intentar anar més lluny. A partir de l'estímul de la lectura de l'article de Maite Ramos (Ramos Fernández, 2009) vam decidir fer una unitat didàctica a tres bandes: Valencià, Tecnologia i Plàstica que combinara el foment de la lectura, els continguts interculturals i el treball col·laboratiu. I tot això aprofitant l'avinentsa de la celebració del desé aniversari de la mort d'Enric Valor i la circumstància que l'autor castellut havia tingut uns lligams estrets amb la ciutat d'Elda on havia viscut alguns anys de la seua vida i que, molt a prop de la població, es troba el mas de Planisses, escenari d'algunes de les rondalles que treballaríem, com ara “Les velletes de la Penya Roja” o “El jugador de Petrer”.

El treball d'aula que se sol fer al voltant del kamishibai és la creació d'històries originals a càrrec dels alumnes i el dibuix de les vinyetes que conformen les escenes que es passen pel teatre. En ocasions es fan servir traduccions d'històries japoneses pensades per a kamishibai i en tots els casos s'usa un teatre manufacturat. En el nostre cas vam decidir introduir més complexitat: els alumnes es fabricarien el seu propi teatre (Tecnologia) seguint un projecte de resolució d'un problema; en aquest projecte s'inclourien els continguts referents al treball amb fusta. A continuació el teatre de fusta s'acabaria de decorar en Plàstica amb cartó i paper reciclats: se li posen les portes i el frontal i es folraria. En l'assignatura de Valencià s'estudiarien les rondalles populars i la figura d'Enric Valor i es llegiria el volum 5 de les *Rondalles Valencianes*.

La lectura triada per al final del segon trimestre de l'assignatura de Valencià seria, doncs, el volum 5 de les *Rondalles Valencianes* publicades per l'editorial Tàndem. Els dimarts de vesprada era l'hora que al llarg del curs dedicàvem a la lectura: llegíem en silenci o recitàvem en veu alta davant la classe el llibre que estàvem llegint. Aquestes sessions servien per a pautar setmanalment la lectura, per a ajudar els alumnes a fer inferències de lectura o a comprendre el rerefons dels contes; també treballàvem els sons de la llengua (ortofonia, ortoèpia i dramatització) (una qüestió important en l'alumnat castellanoparlant); i comentàvem els recursos literaris usats per l'autor. En el cas de les rondalles d'Enric Valor vam aclarir també dubtes de tipus etnogràfic: oficis, eines, animals, plantes, costums, recursos literaris propis de les rondalles... Aquest treball va ser de gran importància per a preparar la recitació dels textos en teatre de paper, tal i com explicarem més avant.

Una vegada llegits, calia adaptar els textos rondallístics als requisits retòrics de la recitació oral en el teatre de paper amb l'objectiu de crear *kioukan*, la màgia del relat oral. El fet que les làmines del kamishibai porten en el revers el text contat, que es pot llegir amb entonació o pot servir de guió quan ja s'ha après, dóna seguretat a un alumnat que prové d'un Programa d'Ensenyament en Castellà, que només ha tingut el valencià com a assignatura i que viu en un entorn castellanoparlant. Una vegada es té fixat el text adaptat, el treball del professor es pot focalitzar de manera exhaustiva en la bona dicció: entonació, fonètica genuïna, dramatització, mentre que en successives representacions i assajos el text podia anar memoritzant-se i els sons de la llengua interioritzant-se i automatitzant-se. Una vegada resoltes les escenes a classe de llengua, a Plàstica es dibuixen les vinyetes seguint les normes gràfiques del kamishibai que després passarien al còmic manga: primers plans, vinyetes tallades mostrant la profunditat, colors vius. Per al dibuix de les vinyetes s'usen tècniques diferents en cada rondalla.

Una vegada s'havien decidit els 10 o 15 moments clau de l'acció de cada rondalla que serien representats gràficament a les vinyetes, cada grup anava redactant el guió de la rondalla. Aquest

guió s'ajustava a les condicions de la recitació amb teatre de paper: predomini dels diàlegs sobre la narració i la descripció, inclusió d'onomatopeies, interjeccions, de fórmules de la narració oral, interpel·lacions al públic... Aquest guió es corregia en diverses versions sota la guia del professor. Quan es tenia una versió correcta es recitava per comprovar que el guió funcionava bé des del punt de vista dramàtic. Una vegada polit, es passava en net amb el processador de textos, usant un cos de lletra gran, els salts de pàgina i el disseny apaïsat de la pàgina. Aquests fulls DIN A4 anirien encolats darrere de cada làmina seguint l'ordre d'aparició: com que les làmines desapareixen de la vista del públic i es col·loquen darrere del teatret, la darrera làmina conté el text de la primera, la primera la de la segona, la segona el text de la tercera, etc. Al final es va decidir plastificar les làmines i apegar el guió amb cel·lo, de tal manera que encara es van poder fer canvis després de les actuacions. D'altra banda, un context d'ensenyament plurilingüe, el guió pot tenir més d'una versió i les làmines es poden aprofitar igual, de tal manera que aquesta activitat permet la integració de més d'una llengua del currículum tot incorporant així els pressupòsits metodològics del Tractament Integrat de Llengües (TIL).

De manera simultània s'anaven resolent els problemes tècnics que plantejava la construcció de l'escenari. En primer lloc volíem construir una caixa de fusta o cartó amb dos obertures; una en el frontal i una altra en la part posterior, simulant un teatret clàssic. Aquest disseny es va deixar arrere davant la possibilitat de modernitzar la imatge del kamishibai, utilitzar materials de reciclatge del taller de Tecnologia i facilitar el seu procés de construcció. Es va optar per un disseny més actual, semblant a una pantalla plana o marc de fotos digital.

Per a dur a terme la tasca es va dividir el grup-classe en 6 grups de taller de forma heterogènia, atenent la diversitat de l'alumnat. Aquests mateixos grups continuaven la tasca a les aules de Valencià i de Plàstica.

Els indicàrem les pautes mínimes per a construir el marc amb taulers d'aglomerat. A partir d'aquest

moment, ells van seguir les fases del procés tecnològic per a construir el kamishibai segons el disseny decidit i allò que s'havia après en classe de Tecnologia. El kamishibai havia d'utilitzar paper A3 i un grup no va prendre bé les mesures i hagué de repetir el tall d'algun llistó.

Un altre grup anava més avançat en la construcció i proposava ràpidament solucions i idees als problemes plantejats. Els professors només orientàvem i donàvem el vistiplau a la solució més idònia quant a menys temps i recursos requerits. Per exemple: en les distintes idees per a realitzar el carril darrere del marc per on es desplaçaria la làmina de paper.

Pràcticament la totalitat dels equips van triar la mateixa manera d'elaborar els carrils, però van variar la solució de suport del marc per tal que l'estructura del kamishibai fóra estable. Utilitzant llistons de fusta de pi, la majoria va construir suports semblants a les pantalles de televisió plana, altres en canvi es van decidir per suports tipus marc de fotos.

La majoria d'alumnes va estar molt motivat en tot el procés. Només en un grup es percebia certa desmotivació. Aquesta desmotivació no era pel projecte del kamishibai, sinó per no saber treballar en equip. Durant la realització del projecte es va tractar amb ells el repartiment equitatiu de tasques, el respecte a les idees diferents dels companys i es va estar més atent a les seues necessitats tant organitzatives com de material i d'eines. A causa del retard en l'execució del projecte se'ls va permetre un parell de sessions més per a finalitzar el kamishibai.

Un altre problema va sorgir a l'hora d'acabar i decorar en la matèria de Plàstica la carcassa realitzada en Tecnologia. Algun treball va patir danys en l'estructura com la separació de peces. Es van aprofitar les sessions normals de taller de Tecnologia posteriors per a realitzar l'apegat de peces desunides o alguna millora proposada pels mateixos alumnes una vegada vist el resultat final de la carcassa del kamishibai.

D'una part, els alumnes van treballar amb distints tipus de materials coneixent les seues propietats, van practicar les tècniques bàsiques per a treballar amb ells i utilitzar de forma convenient les eines més adequades. Van aplicar les fases del procés tecnològic en el seu ordre i van demostrar la seua capacitat de treball en equip, interès i tolerància a més de gust pels treballs ben fets.

D'altra part, el treball interdisciplinari que suposa el kamishibai els va fer veure que el seu projecte en la matèria de Tecnologia tenia la seua continuïtat en la matèria de Plàstica, on, utilitzant els coneixements adquirits en la matèria de Valencià, van descobrir una nova modalitat de narrar històries.

En Plàstica van recaure les següents tasques: per una banda, decorar el marc dissenyat i construït a Tecnologia; per l'altra, dissenyar i dibuixar cadascuna de les làmines que il·lustrarien les històries treballades a Valencià.

La primera de les feines va costar una mica més del que en un principi es pensava. S'havia pensat completar l'estructura de fusta afegint-li portes de cartó, però algun dels marcs construïts no era prou resistent i quan va ser manipulat es van soltar algunes peces (cap problema: estava el taller de Tecnologia per restaurar els treballs).

El procés de treball de Plàstica va ser el següent:

En primer lloc, cadascun dels alumnes va fer una sèrie d'esbossos de les portes que volia que tinguera el seu kamishibai. De tots els dissenys, entre els membres dels grups i el professor, van decidir quins eren els més convenients; a continuació es va procedir a construir amb cartó (reciclat) les portes dissenyades. Per tal de donar consistència a aquest material, es va reforçar amb trossos de paper de diari, fragments de revista i/o paper higiènic banyats en cola blanca diluïda amb aigua al 50%. (Calia treballar ambdues cares de cada porta, per tal que el cartó no es doblgara amb l'acció

de la cola en eixugar-se). El principal problema d'aquesta fase era que una vegada s'aplicava una capa de cola, no es podia posar la següent fins que no s'havia eixugat la primera.

Un altre punt conflictiu va ser la unió de les portes amb el marc de fusta. El professor va aconsellar retallar tires de tela que, encolades a les portes per una banda i al marc per l'altra, farien la funció de frontisses. Com que alguns grups no es van portar la tela, es va optar per fer el mateix, però amb tires de paper de diari (en aquest cas, es van reforçar les tires amb trossos de precinte). Un altre problema que va aparèixer va ser que algunes portes no s'obrien del tot, així que es van afegir fils nugats a l'estructura, de manera que les portes es pogueren quedar obertes.

Finalment quedava la part més plàstica, la decoració i l'acolorit de tot el conjunt. Es va utilitzar pintura plàstica per a aquesta tasca. Els diferents teatrets construïts van ser exposats en companyia d'altres objectes i murals amb motiu de la celebració de la Setmana del Llibre a l'IES, que tenia com tema principal el teatre.

La segona feina va haver de fer-se a un bon ritme, ja que el temps se'ns havia llançat al damunt: després d'una classe teòrica on s'explicaren els diferents tipus d'enquadrament que podem trobar al cinema i als còmics, es va demanar a cadascun dels grups que resumiren la història que estaven treballant en unes deu vinyetes, dibuixades de manera ràpida. Els grups anaven contant al professor què havien volgut representar en cada vinyeta i es feien les correccions escaients, de manera que foren el més expressives possible.

Per aprofitar millor el temps, el professor va distribuir les tasques dins de cada grup. Tres o quatre persones començarien a treballar els fons de les diferents escenes, utilitzant papers DIN A-3 i guixos de colors amb tonalitats més bé pàl·lides. Una vegada que s'acabava un fons, s'havia d'aplicar una capa d'esprai fixador. Al mateix temps, una o dues persones es dedicaven al dibuix dels personatges principals, emprant colors vius, collage de revistes i traços de retolador gruixuts.

Quan els personatges estaven acabats, es retallaven i s'enganxaven damunt del fons corresponent; finalment, per tal de donar una major resistència a les il·lustracions, es van plastificar (va ser convenient retallar més o menys un centímetre, tant a l'alçada com a l'amplada del format A-3). A més a més, es van enganxar etiquetes adhesives al darrere de cada làmina amb el text que corresponia a la làmina següent.

Bé, pareixia impossible, però finalment el treball s'havia acabat!!! O no?... Ara NOMÉS quedava assajar les narracions, l'entonació, el ritme, coordinar el canvi d'una il·lustració a una altra, exposar-ho al públic... Quasi res!

Finalment doncs, calia portar les històries al públic. Inicialment s'havien de contar el Dia del Llibre al propi centre, però no hi vam arribar a temps i tan sols vam poder exhibir alguns teatrets acabats. Aquesta circumstància ens va permetre complicar i fer més interessant el projecte: aniríem al centre de primària on els nostres alumnes havien cursat sisé de primària el curs anterior: el CEIP Santo Negro, veí del nostre institut. Només calia travessar el carrer i ens trobaríem amb un públic adient. Les negociacions no van ser difícils perquè tres dels nostres alumnes eren fills de mestres de l'escola. Presentada la proposta al claustre de l'escola, aquest es va mostrar entusiasmada i el que havien de ser sis representacions en una classe de 4t de primària van esdevenir sis representacions en sis aules de primer a sisé. El cap d'estudis del Santo Negro va elaborar un plànning i durant dues hores els sis equips d'alumnes de l'IES Valle d'Elda, castellanoparlants tots ells, van contar les sis rondalles d'Enric Valor en valencià i de manera simultània en sis aules d'alumnes també castellanoparlants i, així de manera rotatòria, les sis rondalles anaven passant per les aules i cada vegada canviava el narrador. Seguint els pressupòsits del treball col·laboratiu, cada membre de l'equip era capaç de contar la rondalla de manera que cada vegada era un xiquet qui feia de narrador oral. Abans de l'arriba al centre els mestres van preparar els alumnes sobre Enric Valor i les rondalles valencianes, els nostres alumnes, al seu torn, havien après tot allò que els alumnes de

primària podien necessitar saber: què és una albarda i un albarder, una manxa o un garrofer, a més, sabien la història del kamishibai i les condicions en què es feia la narració als carrers del Japó, també explicaven l'ús de les fustes per a cridar el públic i eren capaços d'aclarir alguns detalls de la narració una vegada l'havien contada. D'altra banda, els mestres parlaven en valencià quan feien les presentacions i els xiquets de primària demanaven en valencià als narradors allò que els havia atret o que no havien entés de tal manera que de vegades algú del grup arribava a fer un resum mental de la història que s'acabava de contar.

A la tornada al centre i en els dies successius es va polir la dicció, la dramatització, la fonètica i la ortoèpia segons les normes del valencià culte oral. El següent pas va ser un repte més gran, ara aniríem al la veïna ciutat valencianoparlant de Monòver, al CEIP Azorín que té Programa d'Immersion Lingüística i Programa d'Ensenyament en Valencià. En aquest cas l'esquema seguit va ser el mateix que al Santo Negro però es van incloure els cursos d'infantil i la visita va esdevenir una autèntica immersió lingüística per als nostres alumnes: van fer de narradors orals, van parlar amb els xiquets, es van relacionar amb el claustre de professors amb els quals van compartir l'esmorzar i van rebre l'alliçonament d'algun mestre elder que havia fet del valencià la seua llengua de treball. Hi va haver temps també per a jugar un partit de futbol en l'hora del pati entre components mixtos del Valle de Elda i de l'Azorín.

En aquest moment el curs tocava a la seua fi, però quedava un últim repte: portar les rondalles d'Enric Valor al propi institut. L'ocasió perfecta va ser la II Jornada Intercultural que organitza el grup de treball que s'ocupa al nostre centre del treball de la interculturalitat. Una manifestació de la cultura popular nipona empeltada de la narrativa popular valenciana encaixava perfectament en els pressupòsits de la Jornada. Ara vam voler reproduir les condicions reals del teatre de paper japonés, vam preparar una xicotet escenari amb dues taules i una tela negra en el racó que vam batejar com a "Carreró dels contes", entre la biblioteca i l'edifici principal. Aquest racó semblava un carreró

autèntic i la rajola cara vista encara accentuava l'ambient, també s'ajustava a les condicions acústiques genuïnes del relat oral, sense micro i sense amplificadors. Amb els pals de cridar es va avisar el públic des de la porta principal i les cantonades. Hi havia hagut baixes entre els membres dels grups perquè havien marxat de viatge, però no importava, perquè tots se sabien les històries i les havien preparat, fins i tot hi va haver col·laboracions entre els grups i mentre un del grup recitava, els d'altre anaven passant les làmines.

L'experiència didàctica va ser extraordinària, els objectius del curs que vam poder treballar de manera significativa van ser moltíssims. La tasca va esdevenir alguna cosa real i es van incorporar una gran part de les competències bàsiques. D'altra banda, el projecte va esdevenir una pràctica d'interculturalitat, d'aprenentatge col·laboratiu i de foment de la lectura i de la rondallística popular valenciana i la figura d'Enric Valor, no tan sols a l'aula estricta, sinó al mateix centre i fora dels seus murs.

3 Recursos

Articles:

- BATTINO, David/KATAOKA, Hazuki (2007): "How to make your Own Kamishibai", *Leaf Moon Arts*, núm. 408 [disponible en línia: <http://www.storycardtheater.com/PDFs/Kamishibai-Tips-Handout-2010.pdf>]
- FRANCÉS, Loli : "Kamishibai" dossier de la Biblioteca Yamaguchi de Pamplona [disponible en línia: <http://www.bibliotecaspublicas.es/yamaguchi/imagenes/contenido27466.pdf>]
- McGOWAN, Tara M. (2010): *The Kamishibai Classroom. Engaging Multiple Literacies Through the Art of "Paper Theater"*, Libraries Unlimited, Santa Barbara (California).
- NASH, Eric P. (2009): *Manga Kamishibai: The Art of Japanese Paper Theater*, Harry N. Abrams.
- RAMOS FERNÁNDEZ, Maite (2009): "Los kamishibais, otra forma de contar cuentos", *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 390 (maig), pàg. 34-35.
- SAY, Allen (2005): *Kamishibai Man*, Houghton Mifflin Company, Nova York.
- SPAGNOLI, Cathy (2006): "Creating and Using Kamishibai" [disponible en línia: <http://www.kamishibai.com/PDF/CreatingUsingKamishibai.pdf>]
- TAMAKI, Donna (2006): "Kamishibai for Everyone!", *Carp Tales* (butlletí de la Society of Children's Book Writers and Illustrators de Tòquio), tardor 2006, pàg. 5-6

[disponible en línia: <http://www.scbwi.jp/pdf/Fall%202006Newsletter.pdf>]

- VALOR, Enric (): *Rondalles valencianes*, vol. 5, Ed. Tàndem, València.
- VALOR, Enric (2007): *Les velletes de la Penya Roja*, col. “Llegir en valencià”, Fundació Bromera-Levante-EMV-El País-El Mundo.

Pàgines web:

- Biblioteca Pública Yamaguchi (Pamplona)
<<http://www.bibliotecaspublicas.es/yamaguchi/index.jsp>>
- Kamishibai. Blog del Proyecto Kamishibai <<http://irati.pnte.cfnavarra.es/kamishibai/>>
- Kamishibai for Kids <<http://www.kamishibai.com/>>
- Society of Children's Book Writers and Illustrators (Tòquio) <<http://www.scbwi.jp/>>
- Storycard Theater <<http://www.storycardtheater.com/>>
- The International Kamishibai Association of Japan <<http://www.geocities.jp/kamishibai/>>